

Др Данило Шуковић *

ЕКОНОМСКЕ НЕЈЕДНАКОСТИ И ТРАНЗИЦИЈА У ЈУГОСЛАВИЈИ

1. Увод

Сагледавање проблема економских неједнакости од велике је важности за свако друштво. Уколико су економске неједнакости прекомерне, онда имају неповољне импликације на лични и професионални развој појединаца.

Свако друштво, које жели да буде прогресивно, треба да својим грађанима обезбеди услове за лични и професионални развој и тиме не само да задовољи основни услов социјалне правде већ и да у исто време створи могућности да се огромни стваралачки потенцијал грађана искористи у интересу развоја друштва. Наравно, овај захтев за социјалном правдом искључује било какву уравниловку и у исто време подразумева расподелу која треба да доведе у директну везу доприносе и награде сваког појединца.

Наслеђено богатство, укључујући и хумани капитал, има одлучујућу улогу за почетну и укупну поделу богатства по домаћинствима. Но, главно питање је: да ли се економске неједнакости током времена повећавају, тј. да ли све већи део националног дохотка присваја све мањи број људи.

Постоји неколико неспорних фактора који потврђују тезу о перманентном порасту економских неједнакости. Чињеница је да богати систематски стварају веће стопе добити на своју готовину, као и на хумани и нехумани капитал. Поред тога, стопа штедње из дохотка који потиче из профита, а који припада богатима, већа је него из непрофитабилног дохотка. Ово су врло јаки економски разлози који подстичу повећање економских неједнакости.

* Институт друштвених наука, Београд

Зато је неопходна интервенција друштва, која се обично реализује кроз одговарајућу социјалну политику. Држава доноси посебне социјалне програме, законе о наследству, прилагођава пореску политику како би неутралисала неповољне трендове расподеле дохотка на појединце који су, као што смо видели, на дужи рок неизбежни.

Питању економских неједнакости у нас још увек се не посвећује потребна пажња. У систему самоуправне социјалистичке привреде, предузећа су поред економске имала и веома важну социјалну функцију. Симбиоза ове две функције имала је за резултат висок степен егалитарности у расподели, који није дозвољавао веће економске неједнакости, али је гушио мотивацију за креативност и предузетништво уопште. Само овај недостатак привредног система изазвао би на дужи рок економску кризу и друштвени крах.

Но остављајући уопште проблеме економских неједнакости по страни, у овом раду ћемо се осврнути на проблем повећања економских неједнакости и пораста сиромаштва у транзиционом периоду. Покушаћемо да прикажемо степен економског раслојавања и сиромашења највећег дела нашег становништва уз извесну компарацију са опсегом економских неједнакости у неким источноевропским земљама. Такође ћемо указати на узроке крупних промена на социјалном плану које су се десиле код нас и у другим земљама у транзицији, као и на нека решења за превазилажење проблема сиромаштва и прекомерних економских неједнакости.

2. Повећање економских неједнакости и сиромаштва у Југославији у периоду 1990-1995

Процес транзиције у земљама Централне и Источне Европе, нарочито у првим годинама реформе, прати повећање економских неједнакости и пораст сиромаштва. То се десило у свим земљама у транзицији. Пораст сиромаштва и пад друштвеног производа био је знатно изнад очекивања.

Наравно, случај наше земље знатно је неповољнији. Распад СФР Југославије, рат на њеним просторима, економске санкције међународне заједнице и посебно хиперинфлација у другој половини 1993. и с почетка 1994. године - оставили су тешке последице како на економском тако и на социјалном плану.

Како су се кретале економске неједнакости и како се мењала социјална структура становништва у нас у периоду од 1988. до 1995. године показују следећи подаци, односно координате Лоренцове криве за 1988, 1992, 1993, 1994. и 1995. годину.

Потрошња становништва по децилима

%	% расположивих средстава за потрошњу				
	1988.	1992.	1993.	1994.	1995.
становништва					
10	1,8	2,0	1,6	2,6	2,3
20	5,6	5,6	4,5	6,8	6,2
30	10,9	10,1	8,5	12,2	11,2
40	17,5	16,8	13,6	18,6	17,4
50	25,6	23,5	19,9	26,0	24,9
60	35,1	31,2	27,4	34,7	33,6
70	46,6	42,1	36,8	45,0	44,0
80	59,8	54,5	48,1	57,2	56,3
90	76,6	70,2	63,0	72,7	71,6
95	-	80,5	73,3	82,6	81,6
97	-	87,7	79,0	87,5	85,9
99	-	92,7	87,7	93,8	-
100	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: - Анкета СЗС о потрошњи у домаћинству
- Сопствени прорачун

Из ранијих истраживања нам је познато да се социјална структура становништва, мерена нивоом економских неједнакости, није битније мењала у периоду 1968-1988. године. Из предњих података видимо да већ у 1992. години долази до значајних промена, односно до повећања економских неједнакости и поларизације друштва на веома уски слој богатих и широки слој сиромашних у који све више запада цео средњи слој.

Анализа Лорензове криве и кретање Гини-коэффициента нам показују да је у деведесетим годинама дошло до великог социјалног раслојавања у нас. Ако посматрамо 10% најбогатијих, они су у 1992. години располагали са 29,8% националног дохотка, а у 1993. години чак са 37%. У 1994. години удео овог дела становништва износио је 27,3%, а у 1995. години 28,4% националног дохотка.

У односу на 10% најсиромашнијих, 10% најбогатијих је располагао у 1992. години са 15 пута већим дохотком, а у 1993. години чак са преко 20 пута већим дохотком. У 1994. години овај однос је нешто повољнији, па најбогатији троше 11 пута већи део, а у 1995. години они располажу са 12 пута већим делом националног дохотка.

Светска искуства показују да је десетострука разлика у доходима најбогатијих и најсиромашнијих слојева становништва кри-

тична за стабилност већине земаља. Очигледно је да су код нас економске неједнакости прекомерне.

То су веома озбиљни сигнали који упозоравају на додатне тешкоће са којима ће се суочити наш економски опоравак. То потврђује и најновији Извјештај Светске банке у коме се констатује: у колико је социјална поларизација у појединим земљама већа у толико је развој тежи и спорији.

Промене у економским неједнакостима код нас у периоду 1988-1995. могу се сагледати и из података о кретању Гини-коэффициента.¹

Гини коефицијенти у Југославији

Година	Гини коефицијент
1988	0,290
1992	0,388
1993	0,453
1994	0,348
1995	0,365

Извор: - Подаци Савезног завода за статистику о потрошњи домаћинства
- сопствени обрачун

Већи износ Гини-коэффициента од 0,30 указује на висок степен социјалне поларизације на богате и сиромашне. Код нас је, као што видимо, Гини коефицијент стално високо изнад тог нивоа.

3. Ниво економских неједнакости у неким земљама у транзицији

Искуства земаља у транзицији нам јасно потврђују тезу да су пораст сиромаштва и повећање економских неједнакости неизбежни пратиоци драматичних промена система. Према последњем извјештају Светске банке, Гини-коэффициент¹, као најпоузда-

¹ Гини коефицијент, као мера економских неједнакости, теоријски има вредност од 0 до 1. Екстремна доња вредност Гини-коэффициента значи да у расподели националног дохотка влада потпуна уравниловка - да сви грађани располажу потпуно истим делом дохотка. У супротном случају, вредност Гини-коэффициента од 1 значи да целокупним дохотком располаже само један становник, што је максимални ниво економских неједнакости. Наравно, да се ови екстремине остварују у пракси, већ се вредност Гини-коэффициента креће у ужим распонима, с тим што се за земље у развоју као праг толеранције економских неједнакости сматра ниво од 0,30, док у развијеним земљама Гини коефицијент може бити на равнотежном нивоу и изнад ове границе.

нија мера економских неједнакости, у свим земљама у транзицији је знатно повећан.

Наравно, величина економских неједнакости је различита по појединим земљама. У Мађарској, Чешкој, Словенији и Пољској Гини-коэффициент је у 1993. години, иако знатно већи него у осамдесетим годинама, био на нивоу испод 0,30. У Бугарској Гини-коэффициент прелазео 0,30, у Естонији се приближава нивоу од 0,40, а у Русији прелази чак 0,45.²

За илустрацију великих и неизбежних промена у социјалној структури становништва могу се поред Гини-коэффициента навести и вредности Лорензове криве. Тако је у Русији 20% становништва са врха друштвене лествице располагало у 1993. години једном петином националног дохотка више него у 1988. години. Код нас је 20% становништва, такође са врха лествице, такође у 1993. години, имало већи удео у потрошњи за 12% националног дохотка него у 1988. години.

У Русији је дошло до повећања економских неједнакости не само између богатих и сиромашних него и између појединих сектора. У повољнијем положају су енергетика, банке и с њима повезани сектори, док су највећи губитници пољопривреда, култура, образовање и здравство.

Постоји још много примера који говоре о порасту економских неједнакости и сиромаштва у земљама у транзицији. У Мађарској се процењује да је број оних који су запали у сиромаштво утручен у односу на осамдесете године и приближава се броју од 3 милиона људи. У периоду од 1991. до 1995. зараде су опале код 70% становништва, 20% би могло да каже да живи као раније, док само 10% запослених у Мађарској има плате веће него што су имали пре шест година. Но, с обзиром на ток реформи у Мађарској, процењује се да две трећине сиромашних има шансу да поправи свој положај у скорој будућности, а да само једна трећина од постојећих сиромашних остаје на дну лествице. Економски опоравак и повећање друштвеног производа виде се као једини реални излаз за превазилажење проблема становништва и социјалног раслојавања.

4. Транзициона рецесија и слабости привредног система као узроци социјалног раслојавања

Социјалистички систем је обезбеђивао низак ниво животног стандарда. Становништво је, поред тога, испаштало због сталног

² World Development Report 1996. „From Plan to market”, The World Bank, 1996, p. 68.

дефицита роба и услуга. С друге стране, стално је постојала пуна запосленост и одговарајући ниво социјалне заштите. Привилеговани слој је био релативно мали. Општу слику социјалне структуре карактерисала је висока егалитарност.

Транзиција битно мења ово социјално стање. Долази до брзих и драматичних промена на социјалном плану. Држава је принуђена да одступи од своје „патерналистичке” функције коју је према грађанима имала у време социјализма. Долази до транзиционе ресеције, која има за резултат велики пад друштвеног производа и појаву високе стопе незапослености. Приватизација предузећа и високи захтеви за економском ефикасношћу приморавају руководства предузећа, без обзира на то да ли су се приватизовала или су још у државној својини, да се лише вишка запослених. Поред тога, јавља се познати „домино ефекат”. Пад производње код једног предузећа води смањењу тражње, што са своје стране условљава даљи пад производње код другог предузећа, итд.

Животни стандард нагло опада. Код неких делова у мањој мјери, док је код нижег и дела средњег слоја по правилу тај пад веома оштар и болан. С друге стране, у исто време, већ почетком прелазног периода појавиле су се социјалне групе које су побољшале свој положај. Ради се, пре свега, о онима који су ушли у сферу приватног бизниса. У ствари веома мали број људи се обогатило, и то за веома кратко време.

Економске неједнакости у друштву, као резултат ових процеса, порасле су као што смо констатовали, у свим земљама у транзицији. Људи различитих система животних вредности различито доживљавају и примају ове промене.

Владе и политичке партије у постсоцијалистичким земљама увиђају последице ових промена на социјалном плану и истичу неопходност изградње целовитог система социјалне заштите становништва. Међутим, долази само до примене парцијалних мера, како би се болови транзиционе ресеције ублажили, али целовитог система социјалне заштите нема. Основни проблем је у веома оскудним ресурсима, односно веома неповољним макроекономским околностима, које се огледају у великом паду производње, још увек високој инфлацији, високом степену спољне задужености. Све то спречава вођење ефикасне социјалне политике у транзицији.

Неизбежно питање је да ли је овако велики пораст економских неједнакости код нас и у другим земљама у транзицији изазван само транзиционом рецесијом, односно приватизацијом, или још неким другим фактором. Противници приватизације најчешће користе чињеницу да је дошло до пораста социјалног раслојавања у транзицији као најјачи аргумент против приватизације,

односно да са приватизацијом треба што више одуговлачити или је чак избећи, јер она очигледно криминализује друштво.

Но, ствари стоје сасвим супротно. У нашем случају транзиција, односно приватизација је у великом застоју. Има мишљења чак да нас је транзиција заобишла и да смо ми остали изван тог процеса. Ја наравно, не могу рећи да транзиције уопште нема, али са свим извесно она није једини узрок мало пре приказаног социјалног раслојавања у нас.

Као и у другим источноевропским земљама тако је и код нас до социјалног раслојавања дошло и због слабости у постојећем привредном систему. Довољно је сетити се ефеката инфлације, нералног девизног курса, привилегованих права на увозно-извозне дозволе, стихијску приватизацију и слично. Ради се о операцијама које су незамисливе у систему отворене слободне тржишне привреде. Познат је пример Русије, где се почетком 90-тих година велики део друштвеног прозвода одлио у руке појединаца. У питању су биле углавном три врсте трансакција путем којих је дошло до прерасподеле великог дела друштвеног производа. Један од облика велике прерасподјеле били су кредити давани за подстицање пољопривредне и индустријске производње уз камату од 10 до 20%, док је годишња инфлација била око 2.500%. Но, до кредита није могао доћи свако, тако да су се обогатили само повлашћени који су имали привилегију да добију кредит. На тај начин је чак 30% друштвеног производа Русије отишло у руке „нових богаташа”.

Други начин великог богаћења био је извоз нафте. Појединци су добијали дозволе за извоз нафте чија је домаћа набавна цена била у неким случајевима само 1% тржишне цене по којој су извозили нафту. Наравно, дозволе за извоз сумогли добити само привилеговани.

Трећи основ брзог богаћења биле су дозволе за увоз. Они који су успели да издејствују увозну дозволу добијали су девизе по званичном курсу, који је био много нижи од реалног. У екстремним случајевима званични курс износио је само 1% реалног. Сва разлика је ишла у приватне руке.

5. Уместо закључка

Овде приказана слика социјалне структуре је битна када се говори о солуцији приватизације код нас, коју треба усмерити тако да она за крајњи резултат не буде имала сувише поларизовано друштво које по дефиницији не може бити стабилно. Дакле, пожељна је уравнотежена социјална структура са јаким средњим слојем, који је услов како политичке стабилности и развоја демократије тако и економске ефикасности.

Очигледно је да постојећа социјална структура упућује на акционарство запослених и поделу ваучера становништва као неизбежне елементе модела приватизације које би требало применити у нашем случају. Тиме би се, с једне стране, свима онима који имају предузетничког дара дала шанса да постану предузетници, док би се, с друге стране, избегле веома опасне социјалне поларизације и ојачао средњи слој.

Како је социјална димензија темељ на коме почива успех или неуспех реформе и демократске консолидације, *што је пошребан посебан програм социјалне политике од неколико година*. Тај програм би требало да сагледа потребе за социјалним интервенцијама у транзиционом периоду и, наравно, да планира потребна средства. Потребно је прецизно дефинисати колико Југославија може да потроши за социјалне намене. Влада треба да дефинише минимум стандарда који је могуће обезбедити из иначе веома рестриktivних извора, у процесу транзиције.

Синдикат, који је у старом систему, односно предтранзиционом периоду, био део државног апарата, треба да прилагоди своју функцију систему тржишног привређивања. Уместо да се концентрише на обезбеђење разноврсних бенефита запосленима, он треба да се више оријентише на развој тржишта рада, гдје ће се посебно бринути како да се повећа запосленост било обезбеђењем преквалификација и додатног образовања, затим кроз покретање нових пројеката који значе нову запосленост, и посебно да се бори против дискриминације на тржишту рада.

Међутим, једини прави и трајни лек за успостављање социјалне равнотеже и за елиминисање прекомерних економских неједнакости је слободно тржиште.

Треба се подсетити речи Фридмана: „Нигдје јаз између богатих и сиромашних није шири, нигде богати нису богатији а сиромашни сиромашнији, него у оним друштвима која не дозвољавају функционисање слободног тржишта”.

Према томе, пожељна социјална структура и стабилно друштво са јаким средњим слојем, као највећим гарантом економског просперитета и демократије, може се постићи само стварањем система отворене слободне тржишне привреде на чијем путу је приватизација први и неизбежни корак.

Danilo Šuković, Ph. D.

ECONOMIC INEQUALITY AND THE TRANSITION IN YUGOSLAVIA

Summary

This paper, besides the short overview of the problem of economic inequality emerging inevitably during an economic development, focuses special attention to the causes for increasing economic inequality and poverty in the transition period.

The analysis of the coordinates of Lorenz's curve for Yugoslavia shows that 10% of the richest people had in 1992. year 15 times higher income than 10% of the poorest, but in 1993. year even over 20 times higher income. In 1994. this ratio was somewhat better and the richest people have spent 11 times more, while in 1995. they had handled with 12 times higher part of the national income. The data of the Gini's coefficient trned show high evel of the social differentiation in Yugoslavia in '90's. In 1992. Gini's coefficient amounted 0,39, in 1993 - 0,45, in 1994 - 0,35 and in 1995. - 0,36. Higher amount of Gini's coefficient than 0,30 shows high level of social polarization on rich and poor people. In our country it was permanently over that level.

At the end of the paper, besides the comparasion of economic inequality in some other countries in transition, author points out that countries in transition, author points out that there is the need of creating special social programme for transition period in order to avoid social disorders and to protect citizens from exsive poverty in transition period.

